

سلام الافضل

دانشکده هنر و معماری

رشته: ادبیات نمایشی پایان نامه کارشناسی ارشد

بررسی جنبه‌های نمایشی مناظره‌های منثور عصر مشروطه در ادبیات فارسی

”پروژه عملی: ”فصل خون و کاغذ

مریم الهامیان

استاد راهنمای (نظری):

دکتر ابراهیم خدایار

استاد راهنمای (عملی):

دکتر مصطفی مختاباد

استاد مشاور:

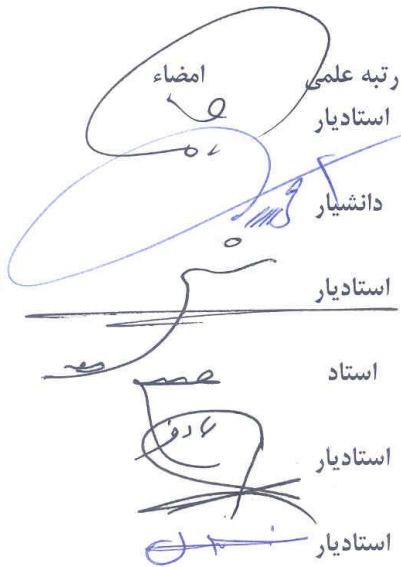
دکتر محمدجعفر یوسفیان کناری

تیر ۱۳۹۰

تأیید اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم مریم الهامیان تحت عنوان: بررسی جنبه های نمایشی مناظره های مشهور عصر مشروطه در ادبیات فارسی - پروژه عملی: نگارش نمایشنامه « فصل خون و کاغذ » را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تأیید می کنند.

امضاء
رتبه علمی
استادیار
دانشیار
استادیار
استاد
استادیار
استادیار

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی
۱- استاد راهنما (نظری)	دکتر ابراهیم خدایار
۲- استاد راهنما (عملی)	دکتر سید مصطفی مختاباد
۳- استاد مشاور	دکتر محمد جعفر یوسفیان کناری
۴- استاد ناظر	دکتر ابوالقاسم رادفر
۵- استاد ناظر	دکتر حسن ذوالفقاری
۶- نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر سید حبیب الله لزگی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته
سال در دانشکده

دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی

، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر

سرکار خانم/جناب آقای دکتر و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر

از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب **صریح الهامیان** دانشجوی رشته **ارسطو شناسی** مقطع **کارشناسی ارشد**

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: **صریح الهامیان**

تاریخ و امضا: **۹۰/۱۳/۲**

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب میرزا علی‌اکبر دانشجوی رشته ادبیات فارسی ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۷ مقطع کارشناسی ارشد دانشکده هنر متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:
تاریخ: ۹۸/۱۲/۲۰

تقدیم به

مادر و پدر مهربانم

برادران عزیزم رضا و مهدی

و همه پویندگان راه آزادی و قانون

با تشکر ویژه از استاد عزیزم جناب آقای دکتر خدایار که مرا با ادبیات مشروطه و مناظره آشنا ساختند.

و استاد محترم جناب آقای دکتر مختاباد برای همکاری بی دریغشان

و استاد گرامی جناب آقای دکتر یوسفیان جهت همراهی صمیمانه‌شان

و همه دوستانم به ویژه آقای مصطفی حاجی قاسمی که منابع مطالعاتی ارزنده‌ای در اختیارم قرار دادند.

چکیده :

هرچند تاریخ پیدایش مناظرهٔ منثور در ادبیات فارسی به پیش از ظهور اسلام بازمی‌گردد، در عصر مشروطه جانی دوباره یافت و نقش مهمی را در پیدایش ژانر نمایشنامه ایفا کرد و به ویژگی‌هایی دست یافت که پیش از آن تجربه‌ای جدی در آن نداشت. به منظور غنا بخشیدن به پژوهش‌های نظری ادبیات نمایشی، مقایسه تطبیقی این گونه با سایر گونه‌های ادبی و تعیین میزان خوانش‌پذیری آنها بر اساس الگوی نمایشی مفید به نظر می‌رسد. به همین منظور مناظره منثور به دلیل شباهت ساختار نگارشی و گفت‌وگو محور بودن قابلیت چنین تحلیلی را در خود دارد. مناظره‌های منثور دوره مشروطه به دلیل داشتن شخصیت‌های انسانی و واقع‌گرایانه بودن از یک سو و همزمانی با آغاز نمایشنامه‌نویسی در ایران این سوال را در ذهن متبادر می‌سازند که آیا قابلیت خوانش نمایشی دارند و آیا می‌توان آنها را زیر مجموعه‌ای از گونه نمایشنامه دانست؟ فرضیه این پژوهش بر این اصل استوار است که امکان خوانش و تحلیل ژانر مناظره با الگوی نمایشی، که تنها بر گفت‌وگو استوار باشد، وجود دارد. چنین الگویی بر اساس تمام قابلیت‌های نمایشی قابل انتقال به واسطه گفت و گو مانند زبان و بیان نمایشی، شخصیت‌پردازی، کنش نمایشی گفت‌وگو محور، کشمکش در گفت‌وگو، زمان و مکان در گفت‌وگو، قابل تحلیل است. در این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی نقش مناظره‌های منثور و تأثیر آنها بر روند تکوین نمایشنامه نویسی در ایران و آسیای مرکزی مورد تحلیل قرار گرفت و در چهار فصل، پنج مناظره شیخ و شوخ، رفیق و وزیر، شیخ و وزیر، مناظره، مکالمه سیاح ایرانی و شخص هندی تحلیل شد. نتیجه تحلیل‌ها نشان داد قابلیت خوانش نمایشی در آنها به نسبت‌های متفاوت وجود دارد اما مناظره‌ها، نمایشنامه محسوب نمی‌شوند.

واژه‌های کلیدی: عصر مشروطه در ایران و آسیای مرکزی، جنبه‌های نمایشی، مناظره منثور، ادبیات نمایشی، شیخ و شوخ، رفیق و وزیر، شیخ و وزیر، مناظره، مکالمه سیاح ایرانی و شخص هندی

فهرست مطالب

مقدمه:	۱
کلیات پژوهشی:	۳
فصل اول: ملاحظات تاریخی ادبیات نمایشی در عصر مشروطه	۷
۱-۱: خاستگاه اجتماعی ادبیات نمایشی در عصر مشروطه:	۷
۱-۱-۱: ملاحظات تاریخی مشروطه:	۷
۱-۱-۲: مفاهیم سیاسی رایج در دوره مشروطه:	۱۳
۱-۱-۳: تحولات فرهنگی و سیاسی زمینه‌ساز نمایشنامه‌نویسی:	۱۵
۲-۱: جایگاه ادبیات نمایشی در عصر مشروطه:	۱۸
۱-۲-۱: تحولات ادب منثور مشروطه:	۱۸
۲-۲-۱: تولد ادبیات نمایشی در عصر مشروطه	۲۱
فصل دوم: الگوشناسی انواع مناظرات در عصر مشروطه:	۲۸
۱-۲: سیر تکوین مناظره منثور در ادبیات فارسی:	۲۸
۲-۲: دسته‌بندی انواع مناظره منثور در عصر مشروطه:	۳۳
۳-۲: خلاصه‌نویسی مناظره‌ها	۳۵
۲-۳-۱: شیخ و شوخ: (مؤلف ناشناس به اهتمام احمد مجاهد، ۱۳۷۳)	۳۵
۲-۳-۲: مناظره رفیق و وزیر: (رساله‌های میرزا ملکم خان: اصیل، ۱۳۸۱: ۶۰-۷۱)	۳۹
۲-۳-۳: شیخ و وزیر: (رساله‌های میرزا ملکم خان. اصیل ۱۳۸۸: ۳۷۱-۴۰۱)	۴۱
۲-۳-۴: مکالمه سیاح ایرانی با شخص هندی (میرزا سید حسن کاشانی به همت غلامحسین میرزا صالح ۱۳۸۰)	۴۳
۲-۳-۵: مناظره (فطرت بخارایی)	۴۹
۲-۴: بررسی ویژگی‌های مناظره‌های عصر مشروطه	۵۱

۵۲	:تعداد شخصیتها : ۲-۴-۲
۵۳	: شیوه انتشار ، مستقل بودن یا نبودن : ۳-۴-۲
۵۴	: میزان گفتگو در مناظره : ۴-۴-۲
۵۴	: طرفین گفتگو در مناظره : ۵-۴-۲
۵۵	:شیوه استدلال در مناظره: ۶-۴-۲
۵۷	: فصل سوم: ظرفیت‌های قرائت پذیری نمایشی در مناظره‌های عصر مشروطه:
۶۹	: ۱-۳ مقایسه تطبیقی دیالوگ نمایشی و گفتگو در مناظرات
۷۴	: ۲-۳: جلوه‌های نمایشی گفتگو محور
۷۴	: ۱-۲-۳ لحن و زبان در گفتگو :
۷۸	: ۲-۲-۳: گفتگو و شخصیت‌پردازی
۸۳	: ۳-۲-۳: کنش در راستای گفتگو
۸۵	: ۴-۲-۳: گفتگو و کشمکش نمایشی
۸۷	: ۵-۲-۳: زمان و مکان در گفتگو
۹۱	: فصل چهارم: مطالعه موردی؛ کالبدشکافی مناظره‌ها بر مبنای الگوهای نمایشی :
۹۱	: ۱-۴: شیخ و شوخ
۹۱	: ۱-۱-۴: شناخت نویسنده و اثر :
۹۲	: ۲-۱-۴: گزارش مناظر شیخ و شوخ:
۹۳	: ۳-۱-۴: قرائت نمایشی از شیخ و شوخ
۱۰۵	: ۱-۲-۴: شناخت نویسنده و اثر :
۱۰۶	: ۳-۲-۴: کالبدشکافی رفیق و وزیر با رویکرد نمایشی
۱۱۴	: ۳-۴: شیخ و وزیر:
۱۱۴	: ۱-۳-۴: گزارش مناظره:
۱۱۶	: ۲-۳-۴: تحلیل شیخ و وزیر بر مبنای الگوی گفتگوی نمایشی

- ۴-۴: مناظره اثر فطرت بخارایی ۱۲۳
- ۴-۴-۲: گزارش مناظره: ۱۲۳
- ۴-۴-۳: قرائت پذیری نمایشی از مناظره فطرت بخارایی ۱۲۳
- ۴-۵: مکالمه سیاح ایرانی با شخص هندی : ۱۳۲
- ۴-۵-۱: شناخت نویسنده و اثر : ۱۳۲
- ۴-۵-۲: گزارش مناظره: ۱۳۲
- ۴-۵-۳: خوانش نمایشی از مکالمه سیاح ایرانی با شخص هندی ۱۳۳
- نتیجه گیری: ۱۴۴
- منابع و مآخذ: ۱۴۵
- منابع لاتین: ۱۴۷
- Error! Bookmark not defined.** فصل خون و کاغذ. پروژه عملی:

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲- طبقه بندی مناظره‌های نثر به لحاظ محتوایی	۳۸.....
جدول ۲-۲- مناظره و محتوا	۵۲.....
جدول ۳-۲- مناظره و تعداد شخصیت	۵۳.....
جدول ۴-۲- شیوه‌ی انتشار مناظره	۵۴.....
جدول ۵-۲- میزان گفتگو در مناظره	۵۵.....
جدول ۶-۲- طرفین مناظره و پایان آن	۵۵.....
جدول ۷-۲- ابزار استدلال در مناظره	۷۴
جدول ۱-۳- مقایسه تطبیقی شش عنصر ارسطو در نمایشنامه و مناظره	۷۸.....
جدول ۲-۳- مقایسه تطبیقی دیالوگ و گفتگو	۷۲.....
جدول ۳-۳- قابلیت زبانی در گفتگو	۷۷
جدول ۴-۳- شناخت شخصیت	۸۲
جدول ۵-۳- کنش-گفتگو	۸۵
جدول ۶-۳- زمان و مکان در گفت‌وگو	۹۰
جدول ۱-۴- زبان و بیان در شیخ و شوخ	۹۸
جدول ۲-۴- شخصیت‌پردازی در شیخ و شیخ	۱۰۰
جدول ۳-۴- کنش و گفتگو در شیخ و شوخ	۱۰۲.....
جدول ۴-۴- زمان و مکان در شیخ و شوخ	۱۰۴
جدول ۵-۴- لحن و زبان در رفیق و وزیر	۱۰۷.....

- جدول ۴-۶- شخصیت‌پردازی در رفیق و وزیر ۱۱۰
- جدول ۴-۷- کنش و گفتگو در شیخ و وزیر ۱۱۱
- جدول ۴-۸- زمان و مکان در شیخ و وزیر ۱۱۴
- جدول ۴-۹- لحن و زبان در شیخ و وزیر ۱۱۸
- جدول ۴-۱۰- شخصیت‌پردازی شیخ و وزیر ۱۱۹
- جدول ۴-۱۱- کنش - گفتار در شیخ و وزیر ۱۲۰
- جدول ۴-۱۲- زمان و مکان در شیخ وزیر ۱۲۲
- جدول ۴-۱۳- لحن و زبان در مناظره فطرت ۱۲۵
- جدول ۴-۱۴- شخصیت‌پردازی در مناظره فطرت ۱۲۷
- جدول ۴-۱۵- کنش-گفتار در مناظره فطرت ۱۲۸
- جدول ۴-۱۶- زمان و مکان در مناظره فطرت ۱۳۲
- جدول ۴-۱۷- لحن و زبان در مناظره سیاح ایرانی و شخص هندی ۱۳۶
- جدول ۴-۱۸- شخصیت‌پردازی در مناظره ایرانی و شخص هندی ۱۳۷
- جدول ۴-۱۹- کنش-گفتار در مناظر سیاح ایرانی و شخص هندی ۱۳۹
- جدول ۴-۲۰- زمان و مکان در مناظره سیاح ایرانی و شخص هندی ۱۴۲

مقدمه:

مطالعات نظری ادب نمایی سبب گسترش علم شده و یک ضرورت تحقیقی است. در این راستا مطالعات تطبیقی میان این گونه ادبی و گونه‌های دیگر شیوه جدیدی از شناخت اثر در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. تأثیرپذیری ژانرهای ادبی گوناگون از یکدیگر را می‌توان در بارزترین شکل خود در اقتباس مشاهده نمود که خود تنها در شرایطی از شناخت از دو گونه ادبی و توانایی‌ها و قابلیت‌های هریک برای تغییرپذیری دارای اهمیت است. اقتباس در ادب نمایی بسیار پرکاربرد بوده و تشخیص قابلیت خوانش نمایی از آثار گوناگون بستگی به وجود الگویی مناسب جهت خوانش نمایی از آثار گوناگون است که می‌توان آن را جعبه‌های نمایی نامید که در آثار گوناگون قابل ردیابی است. از جهت دیگر توانایی خوانش هر اثری با الگوی نمایی، بدون توجه به کاربرد می‌تواند موضوع یک تحقیق نظری برای گسترش نظریه و دانش باشد. از این رو در منابع گسترده ادبیات فارسی از نثر و نظم که قابلیت چنین خوانشی را دارند مناظره‌های منثور به چند دلیل قابل تأملند. اول اینکه در این مناظره‌ها شخصیت و گفتگو دو عنصر کلیدی است دو عنصری که با اجزاء نمایشنامه مانند روایت و پیرنگ، شخصیت، گفتگو، صحنه ایجاد همپوشانی کرده است. در سیر تحولات تاریخی در ادبیات، مناظره‌های منثور از شکلی انتزاعی به شکلی واقع‌گرایانه در دوره مشروطه می‌رسند که به عنوان شیوه‌ای برای مباحثات سیاسی به کار گرفته می‌شود، همزمان با آن در همین دوره، ترجمه‌هایی از نمایشنامه‌نویس‌های اروپایی مانند مولیر و نگارش نمایشنامه در ایران توسط آخوندزاده و میرزا آقا تبریزی آغاز می‌شود. هر دو گونه بر ساده نویسی در ادبیات موثر بوده و در این زمینه سبب سرعت بخشیدن به آن و ورود اصطلاحات عامیانه و روزمره و محاوره به ادبیات فارسی شدند. از سویی دیگر در سیر تحول نمایش استفاده از مناظره در این ژانر و یا اجرای مناظرات وجود داشته است اما در ادامه مسیر هر یک دچار تحولات خود می‌شود. مناظره‌های منثور در دوره مشروطه به سبب قرابت‌های یاد شده قابلیت بررسی با الگوی خوانش نمایی را دارند. در این راستا پنج مناظره چاپ شده انتخاب و با تعریف الگویی مناسب در جهت چنین خوانشی تحلیل می‌شود. در فصل اول به تحولات سیاسی و ادبی مشروطه به ویژه بستر شکوفایی ادب نمایی، ریشه‌یابی و تحلیل می‌شود. در فصل دوم به سیر تحولات مناظره‌ها منثور در تاریخ ادبیات پرداخته می‌شود. این سیر تحول که به طور نسبی از حالتی انتزاعی به واقع‌گرایانه بوده و موضوعات و شیوه بیان در آن به سمت انسانی‌تر شدن پیش می‌روند به شناخت و دسته‌بندی مناظره‌های منثور مشروطه کمک می‌نماید. در این فصل تحلیلی ساختاری از مناظره شده است. در فصل سوم الگویی مناسب و اختصاصی جهت خوانش نمایی از مناظره تعریف

می‌شود. این الگو تنها بر اساس گفت و گو طراحی شده است . زیرا گفت و گو عنصر مشترک بارز این دو گونه ادبی است از این جهت ابتدا مقایسه‌ای تطبیقی میان گفت و گوی نمایشی و مناظره انجام شده تا تفاوت‌ها و شباهت‌ها و قابلیت‌های هر یک شناخته شود. بر اساس شباهت‌ها الگویی متشکل از گفتگو و زبان و بیان نمایشی، شخصیت‌پردازی در گفتگو، کنش در راستای گفتگو، کشمکش گفتگو محور، زمان و مکان در گفتگو ارائه شده است. نکته قابل تأمل این است که در نهایت تفاوت‌های اساسی میان این دو گونه ادبی سبب مجزا و مستقل ساختن آنها از دیگری شده است و شباهت‌ها دلیلی بر تعلق یکی در دیگری ندارد اما قابلیت خوانش و قرائت پذیری را فراهم می‌آورد. در فصل چهارم پس از شناخت جایگاه نویسنده و اثر به لحاظ تاریخی به کالبدشکافی هر اثر بر اساس الگوی تعریف شده پرداخته می‌شود . هر مناظره با قابلیت‌های متفاوت در هر بخش شناخته شده و مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

کلیات پژوهشی:

بیان مسأله : ادبیات فارسی گنجینه‌ای مناسب برای اهل نمایش بوده تا آثاری را که دارای جنبه‌های نمایشی است مورد تأمل قرار دهند. در دوره مشروطه مناظره‌هایی به نثر نگاشته شده است که به لحاظ محتوا بیشتر جنبه انتقاد سیاسی و اجتماعی داشته است و به لحاظ ساختار بر گفتگو استوار است. این مناظره‌ها هم به دلیل شکل نگارشی (گفتگو) و هم به لحاظ هم‌زمانی شکل‌گیری اولین نمایشنامه‌ها در ایران و هم به لحاظ محتوایی به نظر، قابلیت مقایسه تطبیقی با نمایشنامه را داشته و این سوال را در ذهن متبادر می‌سازد که آیا قابلیت خوانش دراماتیک را داشته یا خیر؟ در این پژوهش مناظره‌های منثور عصر مشروطه از دیدگاه جنبه‌های نمایشی با تعریف متغیرهایی که قابلیت لازم برای این نوع از تطبیق را داشته باشند مورد مورد تحلیل و کالبدشکافی قرار می‌گیرند. و در عین حال همان‌طور که ذکر شد به دلیل هم‌زمانی این دوره با نگارش اولین نمایشنامه‌ها در ادبیات فارسی، تأثیرات این مناظره‌ها بر نمایشنامه‌های اولیه این دوره نیز مسأله دیگر مورد توجه است. از آنجا که برخی از نویسندگان این مناظره‌ها خود اولین نمایشنامه نویسان زبان فارسی بوده‌اند، مسائل این تحقیق سندیت بیشتری برای پیگیری می‌یابد. به دلیل وجود شباهت‌ها و تفاوت‌ها میان این دو گونه ادبی، مقایسه تطبیقی با رویکرد شناسایی شباهت‌ها و تمایزها نیز صورت می‌گیرد.

مناظره‌های منثور عصر مشروطه که مورد بررسی قرار می‌گیرند عبارتند از:

۱. رساله شیخ و شوخ مولف ناشناس در سال‌های (۱۳۰۰_۱۳۰۲ق).
۲. مکالمه سیاح ایرانی با شخص هندی اثر میرزا حسن کاشانی در سال‌ها (۱۳۲۴-۱۳۲۷ق).
۳. رفیق و وزیر اثر میرزا ملکم خان (۱۳۲۶ق).

۴. شیخ و وزیر اثر میرزا ملکم خان (۱۳۲۶ ق).

۵. مناظره مدرس بخارایی با یک نفر فرنگی در هندوستان درباره مکاتب جدید اثر عبدالرئوف فطرت

بخارایی (۱۳۲۸ ق).

۲. سوال‌های تحقیق:

۱. آیا مناظره‌های منثور نوشته شده در مشروطه دارای جنبه‌های نمایشی هستند؟ چگونه؟ از آنجا که مناظره‌های منثور کاملاً به شیوه گفت و گو نگاشته شده‌اند و ظاهری شبیه به نمایشنامه دارند؛ و دیگر اینکه تعدادی از نویسندگان آنها خود نمایشنامه نویس شده‌اند؛ این سوال در ذهن تداعی می‌شود که آیا می‌شود این مناظره‌ها را از منظر نمایشی و رویکرد تحلیلی نگریست؟

۲. آیا مناظره‌های منثور در شکل‌گیری ژانر نمایشنامه در زبان فارسی تأثیر گذاشته‌اند؟

هم نزدیکی ساختار و ظاهر و برخی ویژگی‌های فنی این دو ژانر ادبی و هم نویسندگان مناظره‌ها و ویژگی‌های ادبی و حتی موقعیت اجتماعی و سیاسی آنها می‌تواند در تکوین نمایشنامه در ایران موثر باشد. از آنجا که برخی نگارندگان این آثار از تحصیلکرده‌های دارالفنون و یا رجال سیاسی وقت بودند؛ سفرهایی به فرنگ داشته و با نمایش به شکل صحنه‌ای آن در زمان خود آشنا شده بودند. در برخی سفرنامه‌ها نیز به آنها اشاره شده است که در این بررسی مورد توجه قرار گرفته است. با تمام این نشانه‌ها چنین سوالی در ذهن ایجاد می‌شود که تأثیر مناظره‌های منثور در تکوین نمایشنامه در ادب فارسی تا چه اندازه و با چه کیفیتی بوده است؟

۳. شباهت‌ها و تفاوت‌های بنیادی مناظره‌های منثور با ژانر نمایشنامه در چیست؟

هر زمان که سخن از بررسی مقایسه‌ای و تطبیقی دو گونه ادبی به میان می‌آید؛ دو مسأله مد نظر است همپوشانی‌هایی که دو اثر به لحاظ شباهت‌هایشان به هم دارند و تفاوت‌هایی که آنها را تبدیل به دو گونه متفاوت می‌نماید.

۳. فرضیه‌های تحقیق:

۱. مناظره‌های منثور عصر مشروطه دارای جنبه‌های نمایشی هستند.

۲. این مناظره‌ها در شکل‌گیری ژانر نمایشنامه‌های اولیه نگاشته شده به زبان فارسی تأثیر گذاشته‌اند.

۳. شباهت‌های اساسی‌ای میان این دو گونهٔ ادبی (نمایشنامه و مناظره منشور) از منظر عناصر داستانی و نمایشی دیده می‌شود؛ هرچند تفاوت‌هایی نیز بین این دو قالب به چشم می‌خورد.

۴. سابقه تحقیق:

در هیچ اثر مستقل و کتابی به بررسی جنبه‌های نمایشی مناظره‌های منشور پرداخته نشده است. و هیچ نوع مقایسه تطبیقی میان مناظره منشور و ادبیات نمایشی صورت نگرفته است. در کتاب *زبان حال* اثر پورجوادی این مناظره‌ها با توضیح مختصری نام برده می‌شوند. اما از آنجا که مناظره‌های منشور عصر مشروطه به موضوعات سیاسی می‌پرداختند برخی تحلیل‌گران سیاسی و ادبی به تحلیل موضوعات و شخصیت‌های مناظره‌ها پرداخته‌اند مانند کتاب *تأملی درباره ایران* (جلد ۲: *مکتب تبریز و مقدمات تجدد خواهی*) اثر سید جواد طباطبایی در سال ۱۳۸۶، به بررسی مناظره *شیخ و شوخ* پرداخته و بر اساس تحلیل دو شخصیت شیخ و شوخ به تحلیلی از موضع نویسنده کتاب رسیده است. در کتاب *افکار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی در آثار منتشر نشده فارسی نوشته فریدون آدمیت* و هما ناطق در سال ۱۳۵۶ نیز به تحلیل سیاسی می‌پردازد. در مقاله *نقد ساختاری مناظره فطرت بخارایی* اثر ابراهیم خدایار در فصلنامه نقد ادبی شماره ۵ بهار ۱۳۸۸. در این اثر مناظره فطرت بخارایی به لحاظ ادبی نقد و در گونه ادب داستانی تقسیم شد و در بخشی به مقایسه تطبیقی اثر با ژانر نمایشنامه پرداخته شده است.

در بخش پایان‌نامه نیز مناظره‌های منظوم مورد تحلیل نمایشی قرار گرفته‌اند البته مناظره‌های غیر مستقل و موجود در یک اثر ادبی و در پایان‌نامه‌هایی با عنوان بررسی جنبه‌های نمایشی که به تحلیل آثار کهن از منظر نمایشی می‌پردازد. خوانش نمایشی از مناظره‌های منشور تا کنون در هیچ پایان‌نامه یا اثر مستقلی مشاهده نشده است.

۵. اهداف تحقیق:

۱. اثبات جنبه‌های عناصر نمایشی در مناظره‌های منشور عصر مشروطه.

۲. تشریح تاثیرات این گونه ادبی بر ژانر نمایشنامه.

۳. توضیح شباهت‌ها و تفاوت‌های ساختاری (مانند: دستورهای نمایشی، توضیح صحنه، توضیح حالت و...) دو گونه ادبی مناظره منشور و نمایشنامه.

۶. ضرورت تحقیق: بررسی جنبه‌های نمایشی مناظره‌های منثور ادبیات فارسی عصر مشروطه برای اولین بار در این تحقیق صورت می‌گیرد و تأثیرات آن بر ژانر نمایشنامه در این عصر مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. از آنجا که دانستن خاستگاه‌های هر هنر به عنوان یک تحقیق نظری اعتبار دارد و حتی گاهی در راستای اعتلای آن هنر جنبه کاربردی نیز پیدا کرده و ضروری می‌نماید؛ در ضمن دانستن پیشینه شکل‌گیری نمایشنامه در ایران و همچنین آثاری چون این مناظره‌ها به علت داشتن شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان با آن بسیار بحث برانگیز می‌نماید؛ فضا و توجیه و در نهایت ضرورت این تحقیق را بدیهی می‌سازد.

۷. روش تحقیق و جامعه آماری : در این پژوهش هفت مناظره یاد شده با استفاده از شیوه‌های نقد عناصر داستانی و نمایشی، به شکل تحلیلی و توصیفی بررسی می‌شوند.

روش تحقیق به شیوه تحلیلی _ کتابخانه‌ای است.

فصل اول: ملاحظات تاریخی ادبیات نمایشی در عصر مشروطه

۱-۱: خاستگاه اجتماعی ادبیات نمایشی در عصر مشروطه:

محدوده زمانی‌ای که مناظره‌های این پژوهش در آن نوشته شده‌اند عصر مشروطه نامیده می‌شود. این آثار به لحاظ محتوا با مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن دوره تنیده شده‌اند و خود نیز بر روند تحولات آن دوره موثر بوده و از آن متأثرند، از این رو آوردن اطلاعاتی در ارتباط با تحولات و اتمسفر موجود در ایران در آن دوره ضروری می‌نماید اما این گردآوری اطلاعات تنها در راستای محتویات و فضای مناظرات انجام شده تا هم هدفمند و تخصصی باشد و هم از اضافه‌گویی تاریخی دوری شود تا به شکل خاص و متفاوت فقط در یک مسیر تعریف و منابع جستجو و مطالب گردآوری شده و نوآوری در نگاه نیز امکان پذیر شود. همه سالها در این تحقیق به صورت شمس‌ی قید می‌شود در غیر این صورت حرف ق برای قمری یا م برای میلادی آورده خواهد شد.

۱-۱-۱: ملاحظات تاریخی مشروطه:

در این بخش وقایع تاریخی که هر یک نقطه عطفی در روند سیاسی و اجتماعی دوره مشروطه بوده‌اند ذکر می‌شوند که خود معلول تحولات اندیشه عوام و خواص طی زمان و همت اندیشمندانی است که در این عرصه تلاش‌های بسیاری نموده‌اند. از جمله مناظره‌های منتوری که در این پژوهش مورد تحلیل قرار می‌گیرند اولین کارکردشان سیاسی و در خدمت روشنگری افکار ملت در جهت انقلاب مشروطه بوده است که به قرار زیر می‌آید. اولین جنبش توده مردم در جهت به کرسی نشاندن نظر خود در سال ۱۲۷۰ طی کسب "امتیاز توتون و تنباکو" توسط انگلیسیان و کمپانی رژی رخ داد که پس از آن یکی از مجتهدهای بنام آن زمان میرزا محمد حسن شیرازی فتوای حرام بودن غلیان و چوپوق را صادر و توده مردم یکدست از هر قشر و طبقه‌ای پس از کسب آن توتون و تنباکو را تحریم کردند. در زمان ناصرالدین شاه وزارتخانه‌ها بهتر از قبل سامان‌دهی شد و نشانه‌های فرهنگ شهری و